рішення про здійснення контролю за змінами, що відбуваються в слідчій ситуації, і підготування тактичних заходів, котрі можуть бути реалізовані в будь-який проміжок часу з метою впливу на слідчу ситуацію для зміни її в позитивний бік.

Дослідження питань наукового криміналістичного прогнозування й індивідуального передбачення при прийнятті тактичних рішень є актуальним для вирішення завдань, що виникають у процесі розслідування злочинів.

В. І. Алєксєйчук, асистент кафедри криміналістики Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ВБИВСТВ

Висвітлено можливості використання спеціальних знань під час проведення огляду місця події при розслідуванні вбивств. Визначено їх пізнавальну сутність і значення у побудові слідчих версій.

Освещены возможности использования специальных знаний в процессе осмотра места происшествия при расследовании убийств. Определены их познавательная сущность и значение в построении следственных версий.

Успіх розслідування злочинів нерідко пов'язаний з умілим використанням спеціальних знань і навиків. Слідчий як особа, що ініціює залучення фахівців до процесу розслідування, повинен повністю розуміти їх роль і можливості, з урахуванням яких ухвалювати обґрунтовані процесуальні й організаційно-тактичні рішення.

Під час розслідування вбивств вирішення питань спеціального характеру є особливо актуальним і водночас складним, що пояснюється різноманітністю способів вчинення цього виду злочину та його приховування, особливостями обстановки його вчинення, особи злочинця тощо. Поряд з експертними дослідженнями не менш важливе значення має проведення окремих слідчих дій за участю спеціаліста, що пов'язано не тільки з наданням технічної допомоги слідчому, а й з розширенням пізнавальних можливостей цих дій.

Вагомим потенційним джерелом інформації про вбивство є місце події. Воно містить більш-менш повне відображення злочину (сліди злочинця, потерпілого, речові докази), аналіз якого дає змогу моделювати механізм злочину та обставини його вчинення. На жаль, під час розслідування вбивств слідчі не завжди повно використовують можливості залучення

© Алєксєйчук В. І., 2010

спеціалістів при проведенні огляду місця події[1]. У числі останніх – спеціалісти-криміналісти (залучаються більш ніж у 70 % оглядів) і судово-медичні експерти (залучаються відповідно до закону за наявності на місці події трупу). Участь спеціалістів інших галузей знань має поодинокі випадки й пов'язана здебільшого з наданням технічної допомоги слідчому (щодо застосування науково-технічних засобів при дослідженні обстановки місця події, окремих слідів і доказів, при проведенні фіксації слідчої дії та її результатів, вилученні, копіюванні слідів, упакуванні вилучених об'єктів). Зміна підслідності зазначеного виду злочинів також не сприяє ефективному використанню спеціальних знань, оскільки на сьогодні вбивства розслідуються слідчими органів внутрішніх справ, які не мають достатнього досвіду в цьому напрямку розслідування. Так, у ситуаціях, коли є свідки вбивства, спеціалісту здебільшого відводиться формальна роль під час огляду місця події або він взагалі не запрошується. Ігнорування можливостей спеціалістів приводить до неповноти виявлення інформації про злочин, у зв'язку з чим до висунення неправильних версій, позначається на якості вилучення й упакування слідів і об'єктів, що унеможливлює проведення їх експертних досліджень та відповідно тягне за собою втрату доказів або їх неповне використання.

У зв'язку з цим ми вирішили приділити увагу розгляду можливостей використання спеціальних знань під час проведення огляду місця події при розслідуванні вбивств, виділити їх типові види та визначити їх значення у встановленні обставин події.

На сьогодні питання участі спеціаліста в слідчих діях досліджені в роботах багатьох вітчизняних і зарубіжних учених[2]. Розглядаючи форми

[1] За результатами узагальнення архівних кримінальних справ по вбивствах, проведеного особисто автором в апеляційному суді Харківської області.

[2] Див.: *Белкин Р. С.* Курс криминалистики : учеб. пособ. для вузов / Р. С. Белкин. — [3-е изд., доп.]. — М. : ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2001. — 837 с.; *Быховский И. Е.* Осмотр места происшествия / И. Е. Быховский. — М. : Всесоюз. ин-т по изуч. причин и разраб. мер предупр. преступности, 1973. — 98 с.; *Бокариус Н. С.* Наружный осмотр трупа на месте происшествия или обнаружении его: практич. пособ. для следователей, раб. милиции и судеб. медиков / Н. С. Бокариус. — Х.: Изд-во НКЮ УССР, 1929. — 188 с.; *Вайнштейн А. А.* Участие специалистов в следственном осмотре : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 717 / А. А. Вайнштейн. — М., 1966. — 18 с.; *Винберг А. И.* Специалист в процессе предварительного расследования / А. И. Винберг // Соц. законность. — 1961. — № 9. — С. 30–34; *Гончаренко В. И.* Научно-технические средства в следственной практике / В. И. Гончаренко. — К. : Вища шк. — 1984. — 150 с.; *Зинин А. М.* Криминалист в следственных действиях : учеб.-практ. пособ. / А. М. Зинин. — М. : Экзамен, Право и закон, 2004. — 144 с.; *Колесниченко А. Н.* Применение научно-технических средств в работе над следами при осмотре места происшествия / А. Н. Колесниченко, Г. А. Матусовский. – Х. : РИО ХГУ, 1960. — 91 с.; *Колмаков В. П.* Следственный осмотр / В. П. Колмаков. — М. : Юрид. лит., 1969. — 196 с.; *Коновалова В. Е.* Убийство: искусство расследования / В. Е. Коно-

використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, науковці достатньо повно висвітлюють можливості спеціаліста в проведенні слідчих дій (як у загальному плані, так і за окремими видами злочинів). Що стосується огляду місця події, то традиційно значення й роль спеціаліста пов'язується з можливостями виявлення та вилучення певних груп об'єктів і слідів, що сприяє повноті аналізу обстановки місця події. При цьому недостатньо уваги в криміналістичній літературі приділено питанням оцінювання спеціалістом виявленої інформації й побудові на підставі цього слідчих версій, які під час огляду місця події, як правило, виступають першими версіями у справі, а від їх повноти й обґрунтованості залежить подальше розслідування.

Пізнавальна сутність огляду місця події як слідчої дії полягає в тому, що слідчий не тільки фіксує наслідки злочинної події, а й на підставі існуючих причинно-наслідкових зв'язків створює уявлення про те, як (коли, за яких умов, за участю кого, із застосуванням яких засобів тощо) ця подія відбувалася. Кваліфікований аналіз обстановки місця події, здійснений особою, яка володіє спеціальними знаннями й навичками у певній галузі, озброєна новітніми технічними засобами дослідження, може суттєво вплинути на коло тієї інформації, що визначатиметься слідчим як криміналістично значуща та ефективно використовуватися у процесі розслідування. Характер певних змін обстановки місця події або причини їх відсутності можуть бути оцінені лише на підставі знання закономірностей явищ, дій, які мають спеціальний характер. Спеціаліст може звернути увагу слідчого не тільки на ті об'єкти, що зберегли ознаки злочину, а й на такі, які можуть бути використані в тактичних цілях – при проведенні наступних слідчих дій і оперативно-розшукових заходів (наприклад, унаслідок порівняння ознак, притаманних місцю події, і виявлених на одязі й взутті підозрюваного,

---

валова. — Х. : Факт, 2001. — 311 с.; *Лисиченко В. К.* Использование данных естественных и технических наук в следственной и судебной практике : учеб. пособ. / В. К. Лисиченко. — К. : Вища шк., 1979. — 88 с.; *Махов В. Н.* Организационные и тактические вопросы использования знаний сведущих лиц на предварительном следствии / В. Н. Махов // Организационно-тактические проблемы расследования преступлений : межвуз. сб. науч. тр. — Красноярск : Изд-во Краснояр. ун-та, 1990. — С. 131–136; *Романюк Б. В.* Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві / Б. В. Романюк. — К. : Вид-во НАВСУ, 2002. — 196 с.; *Селиванов Н. А.* Основания и формы применения НТС и специальных знаний при расследовании преступлений / Н. А. Селиванов // Вопросы борьбы с преступностью : сб. ст. — М. : Юрид. лит., 1968. — Вып. 7. — С. 111–140; *Шепітько В. Ю.* Вимоги до тактичних прийомів огляду місця події і деякі аспекти нормативно-правового регулювання використання спеціальних знань / В. Ю. Шепітько, М. Л. Цимбал // Нормативно-правове регулювання судово-експертної діяльності в Україні : матер. наук.-практ. конф. — Сімферополь, 2000. — С. 113–116; *Шиканов В. И.* Использование специальных познаний при расследовании убийств : учеб. пособ. / В. И. Шиканов. — Иркутск : Изд-во Иркутск. гос. ун-та, 1976. — 90 с. та ін.

або з метою перевірки правдивості показань осіб та ін.). Там, де слідчому все вдаватиметься природнім, спеціаліст може помітити певні невідповідності, відхилення стосовно ознак, властивостей, стану, розташування слідів і об'єктів, у тому числі ознаки їх штучності (імітації) тощо. У зв'язку з цим спеціалістові перш за все має відводитись активна роль у пізнавальному процесі під час огляду місця події. Слідчий не повинен обмежувати розумову діяльність спеціаліста на місці події шляхом надання окремих указівок щодо фіксації конкретних об'єктів, а організовувати роботу спеціаліста за умови забезпечення збереження й незмінності доказової інформації.

Під час розслідування вбивств обстановка місця події нерідко має ускладнений характер, що може бути пов'язано і з подіями на цьому місці, які передували вбивству, і з діями злочинця чи інших осіб, які відбувалися після вчинення злочину (знищення слідів злочину, нашарування наступних змін, інсценування обставин іншої події тощо). Іноді початкове уявлення слідчого про подію взагалі може не враховувати можливості вбивства (наприклад, у разі огляду місця пожежі, вибуху, виробничої аварії, дорожньо-транспортної події). За таких умов питання участі спеціалістів набувають підвищеної уваги, у зв'язку з чим виникає необхідність формулювання рекомендацій з приводу типових видів спеціальних знань, застосування яких є ефективним під час огляду місця події при розслідуванні вбивств.

У перебігу узагальнення матеріалів практики розслідування вбивств ми спробували вирізнити типові види спеціальних знань, які на сьогодні ефективно використовуються або можуть бути використані (виходячи із сучасних можливостей відповідного виду експертних досліджень) під час проведення огляду місця події при розслідуванні вбивств. Залучення спеціальних знань у таких випадках має ситуаційну зумовленість і пов'язане з умовами, способом вчинення злочину, способом його приховування тощо. Найбільш часто об'єктами огляду при розслідуванні вбивств виступають трупи, знаряддя вчинення злочину, сліди застосування холодної, вогнепальної зброї, сліди рук, крові, мікрооб'єкти, речовини. Залежно від специфіки способу приховування (інсценування самогубства, нещасного випадку) та інших обставин злочину може виникнути необхідність у вирішенні додаткових питань спеціального характеру (щодо обставин виконання передсмертної записки, причин пожежі, обставин дорожньо-транспортної події тощо).

Обов'язковим учасником огляду місця події за умови виявлення трупу є фахівець у галузі *судової медицини*. Він не тільки допомагає слідчому у виявленні та правильній фіксації слідів злочину на тілі трупа й в оточуючій обстановці, а й може надати попередні відповіді на запитання про місце, час, причину настання смерті, природу ушкоджень, мотиви й цілі злочину, спосіб і механізм утворення слідів[1], спеціальні навич-

[1] Див.: *Меликсетян Г. Г.* Анализ обстановки места происшествия по делам об убийствах : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Криминалистика» / Г. Г. Меликсетян. — М., 1974. — С. 10.

ки злочинця: вміле розчленування трупа, удар у життєво важливий орган тіла[1] та ін.

Широкі можливості використання своїх знань під час огляду місця події має *спеціаліст-криміналіст*. Можна виділити основні напрямки такого використання:

1) дослідження матеріально-фіксованих слідів-відображень:

а) слідів людини (рук, ніг, взуття, зубів тощо) – дає змогу висувати версії стосовно ознак учасників події (їх статі, віку, зросту, ваги, особливостей ходи, стану здоров'я, специфічних прикмет та інших індивідуальних характеристик, їх поведінки на місці події);

б) слідів знарядь, інструментів, холодної зброї – допомагає зробити попередні висновки про застосовані предмети й інструменти, механізм їх дії на об'єкт (перешкоду, жертву), напрямок їх руху, спосіб застосування; одержати певні орієнтовні дані про особу вбивці (його професію, вік, стать, зріст, комплекцію, фізичну силу, навички, наявність певного досвіду тощо)[2];

в) слідів транспортних засобів – надасть інформацію, яка допоможе у визначенні виду, марки, моделі автомобіля чи іншого транспортного засобу, його індивідуальних особливостей; механізму події, напрямку руху, можливостей утворення ушкоджень, наявних на тілі жертви;

г) слідів контактної взаємодії інших матеріальних об'єктів і тварин – допомагає з'ясувати механізм їх взаємодії, діагностувати напрямок, силу впливу, відтворити розвиток події в цілому. Показовим щодо цього є приклад з експертної практики Харківського НДІСЕ. У результаті дорожньо-транспортної події загинув пасажир, водій залишився живим. При проведенні огляду перевернутого автомобіля на лівих дверцятах з боку водія було виявлено фарбу іншого кольору. Зі слів водія, аварія трапилася з вини водія зустрічної машини. Пошук слідчим невідомого автомобіля виявився безрезультатним. Через тривалий час автомобіль, у якому загинув пасажир, був досліджений трасологом, котрий зробив висновок про те, що слід на лівих передніх дверцятах розташовано під кутом 45° щодо горизонтальної лінії руху машини, а тому він не міг бути залишений проїжджаючою зустрічною машиною під час руху цього автомобіля. Очевидно, що своєчасна участь спеціаліста-трасолога в огляді місця події могла б сприяти спростуванню першої неправильної версії ще на початковому етапі розслідування;

2) дослідження слідів застосування вогнепальної зброї – надає можливість попередньо сформулювати припущення про напрямок, дистанцію пострілу, механізм злочину й місце розташування особи, яка стріляла, послідовність пострілів, ознаки застосованої зброї[3];

---

[1] Див.: *Сорокотягин И. Н.* Специальные познания в расследовании преступлений / И. Н. Сорокотягин. — Ростов н/Д : Изд-во Ростов. ун-та, 1984. — С. 93.

[2] Див.: Осмотр места происшествия : справочник следователя / под ред. А. А. Леви. — [2-е изд.]. — М. : Юрид. лит., 1982. — С. 228.

[3] Див.: *Косоплечев Н. П.* Осмотр места происшествия при расследовании преступлений, связанных с применением огнестрельного оружия (криминалистичес-

3) дослідження вузлів і петель – дає змогу діагностувати професійні навички їх виконавця, пов'язані із заняттям спортом, бойовою справою, видом трудової діяльності: морською, рибальською, будівельною, пожежною, монтажною, ткацькою справою, хірургічною практикою, кріпленням струн на музичних інструментах та ін.[1];

4) дослідження зовнішніх ознак слідів крові – дозволяє попередньо визначити умови й механізм їх утворення, механізм самої події, що відбулась[2].

Ефективним є залучення до участі в огляді місця події спеціаліста в галузі *біології.* Останній може сприяти слідчому у виявленні мікрочастинок або мікрослідів сторонніх матеріалів і речовин (у тому числі у складі пилу, бруду, плям), попередньо визначати їх рід, вид, джерело походження тощо. Інформативним є дослідження об'єктів рослинного та тваринного походження, ґрунту, волокнистих матеріалів, оскільки це дає можливість отримати попередню інформацію про місце, механізм, час учинення злочину, його окремі обставини, про учасників події, місце їх перебування, маршрути пересування тощо. Окремим перспективним напрямком застосування спеціальних біологічних знань можна назвати ентомологічний, який шляхом вивчення слідів комах, їх видів і стадій розвитку дає змогу встановлювати важливі обставини події[3]. Цікавим є приклад із практики Харківського НДІСЕ. На виявленому в лісі трупі було знайдено личинки з незвичайною формою пересування у вигляді стрибків. Спеціаліст-ентомолог, який брав участь в огляді, пояснив, що такі особливості притаманні личинкам так званих сирних мух, які живуть у солоній воді. Було висунуто припущення, що труп перебував у солоному середовищі. Ця версія знайшла підтвердження при подальшому розслідуванні, коли було встановлено, що злочинець певний час переховував труп у бочці з сіллю, аби запобігти його розкладанню.

До можливостей спеціаліста-біолога у процесі огляду місця події можна віднести: а) установлення подібності (або відмінності) мікрочастинок ґрунту, рослинності, знайдених на трупі, характерних для місця його виявлення; б) діагностика за такими мікрочастинками (або видом комах, що заселяють труп), можливим місцем учинення вбивства; в) з'ясування механізму слі-

кое и уголовно-процессуальное исследование) : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 717 / Н. П. Косоплечев. — М., 1961. — С. 8–11.

[1] Див.: *Авдєєва Г. К.* Щодо підвищення ефективності призначення судової експертизи вузлів та петель / Г. К. Авдєєва // Правові засади підвищення ефективності боротьби зі злочинністю в Україні : матер. наук. конф., 15 трав. 2008 р. / гол. ред. В. І. Борисов. — Х. : Право, 2008. — С. 205–207.

[2] Див.: *Сорокин В. С.* Обнаружение и фиксация следов (техн. средства и методы) : метод. пособ. / В. С. Сорокин, А. И. Дворкин. — М. : Юрид. лит., 1974. — С. 159, 160.

[3] Див.: *Рубежанский А. Ф.* К возможности установления времени смерти путем определения насекомых и их останков, найденных на скелетированном трупе / А. Ф. Рубежанский, В. С. Очаповский // Суд.-мед. экспертиза. — М. : Медицина, 1964. — № 1. — Т. 7. — С. 50–52.

доутворення за характером пошкоджень волокнистих матеріалів, виробів із них, об'єктів рослинного та тваринного походження, визначення типу (виду) слідоутворюючого об'єкта; г) орієнтовне визначення часу настання смерті з урахуванням аналізу розвитку рослинності, ентомофауни трупа; ґ) визначення специфічних властивостей і можливого походження окремих мікрочастинок, волокон; д) діагностика типу тканини за її відбитками на елементах обстановки; е) визначення можливого попереднього місцезнаходження, належності знайдених предметів, знарядь злочину за характером наявних на них мікрочастинок; є) діагностика контактуючих об'єктів за мікрочастинками волокнистих матеріалів; ж) попереднє встановлення належності до єдиного цілого елементів текстильних виробів; з) попереднє визначення часу вчинення вбивства шляхом вивчення нашарувань опалого листя, під якими знайдено останки людини, та ін.[1].

Особливої актуальності набуває залучення до розслідування вбивств фахівців у галузі *психології, психіатрії, сексопатології,* які можуть надавати допомогу слідчому в діагностиці соціально-психологічного портрета невідомого злочинця. Під час проведення огляду місця події існують широкі можливості для застосування таких знань, оскільки обстановка місця події зберігає велику кількість інформації про подію злочину й злочинця, аналіз якої може бути використаний з метою моделювання особи злочинця (його статі, віку, соціальної належності, інтелектуальних властивостей, вольових якостей, емоційних станів у процесі вчинення злочину, схильності до певних вірувань, належності до сект, психічних відхилень, мотивів, які могли виявитись у відповідній поведінці, що потягло за собою залишення певних змін). Значущість участі зазначених фахівців акцентується в роботах В. Рябенка, В. Седнєва[2].

Залежно від ситуації може виникнути потреба в залученні інших фахівців у галузі: 1) хімії – з метою попереднього з'ясування причини явищ, процесів хімічного характеру (самозаймання речовин та ін.); 2) автотехніки – з метою діагностики дефектів рульового керування, гальмової системи, часу та причини їх виникнення; 3) пожежної техніки – з метою попереднього визначення часу та причин виникнення пожежі, способу й засобів можливого підпалу, шляхів поширення вогню; 4) вибухової техніки – з метою визначення фактів і обставин вибуху, виду застосованої вибухової системи, речовини, устрою, способу підриву[3], професійних навичок особи, пов'язаних з виготовленням таких засобів; 5) будівельної техніки – з метою попередньої діагностики технічних причин аварій на будівельних об'єктах; 6) електротехніки – з метою встановлення причин пожеж, пов'язаних з

[1] Див.: *Алексейчук В. И.* Экспресс-анализ на месте происшествия при расследовании убийств / В. И. Алексейчук // Кримінально-правова охорона життя та здоров'я особи : матер. наук.-практ. конф., 22–23 квіт. 2004 р. / за ред. В. В. Сташиса. — Київ – Харків : Юрінком Інтер, 2004. — С. 249.

[2] Див.: *Рябенко В.* Огляд місця події: взаємодія криміналістів та психологів / В. Рябенко, В. Седнєв // Вісн. прокуратури. — 2001. — № 1. — С. 54–56.

[3] Див.: *Исаева Л.* Организация осмотра места взрыва / Л. Исаева. // Законность. — 2003. — № 3. — С. 19.

електрикою; 7) комп'ютерної техніки – для отримання оперативної інформації з електронних записів, повідомлень, пошти про останні зв'язки загиблої особи, мету спілкування з іншими особами, плани й наміри, встановлення фактів знищення певної інформації та її відновлення.

Попередні висновки, зроблені спеціалістом в процесі огляду місця події, є неостаточними та доказового значення мати не можуть. У той самий час вони відіграють важливу орієнтуючу роль, про що неодноразово наголошували науковці[1]. Такі висновки можуть бути покладені в основу побудови версій як обґрунтованих припущень, більшість з яких може бути перевірена (спростована чи відкоректована) у короткий час при триваючому огляді місця події. Версії, висунуті спеціалістом, можуть стосуватися не тільки обставин події злочину (кількості злочинців, характеристики особи-вбивці, часу, місця, способу, механізму, знарядь, мотивів вбивства, способу його приховування), а й характеру зв'язку певних слідів і об'єктів з цією подією та можливостей їх використання у подальшому розслідуванні (у зв'язку з цим спеціаліст визначає, що саме, у якому обсязі та яким чином повинно бути зафіксовано, які питання це надасть можливість вирішити в подальшому).

Викладене дає підстави визначити місце спеціаліста у пізнавальному процесі, який відбувається під час огляду місця події, розглядаючи цю особу як активного суб'єкта, що на підставі своїх спеціальних знань і навичок аналізує обстановку місця події й оцінює наявну інформацію з точки зору її відношення до злочину. Попередні висновки та припущення спеціалістів у процесі огляду місця події є важливим джерелом висунення слідчих версій на початковому етапі розслідування злочинів. Під час організації проведення оглядів місця події при розслідуванні вбивств слідчі мають ураховувати можливості використання типових видів спеціальних знань.

И. П. Пономарев, аспирант кафедры криминалистики юридического факультета Воронежского государственного университета

ТАКТИКА ДОПРОСА ЛИЦА, ССЫЛАЮЩЕГОСЯ НА «ЦИФРОВОЕ АЛИБИ»

Розвиток засобів обчислювальної техніки зумовив появу в практиці карного судочинства ситуацій, коли підозрювані (обвинувачувані) в обґрунтування свого алібі посилаються на те, що в момент вчинення злочину вони працю-

[1] Див.: *Быховский И. Е.* Вказ. праця. — С. 30; *Войтович Е. М.* Предварительный анализ и доэкспертные исследования вещественных доказательств / Е. М. Войтович // Держава і право : зб. наук. пр. : юрид. і політ. науки. — К. : ІДП НАН України, 2001. — Вип. 11. — С. 496–500; *Селиванов Н. А.* Вказ. праця. — С. 125.

© Пономарев И. П., 2010